

УДК 177

В. ФУРКАЛО

ПИТАННЯ НАСИЛЬСТВА ТА НЕНАСИЛЬСТВА В СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ТА ЇХ ДЕТЕРМІНАЦІЇ

Перехід країн економіки до ринку, зміна політичної орієнтації від тоталітаризму до ліберально-демократичних цінностей, вірогідність виникнення нових конфліктів та суперечностей зумовлюють необхідність дослідження насильства і ненасильства в цих процесах. Суспільна практика країн, які стали на шлях державотворення, потребує осмислення й узагальнення феноменів насильства і ненасильства, їх теоретичного розмежування. Такий аналіз сприятиме прогресивним перетворенням у суспільстві.

Насильство – важливий елемент суспільного буття, що забезпечує функціонування суспільства й еволюціонує разом із розвитком суспільства. Спочатку насильство закріплювалось у вигляді табу, пізніше – у вигляді моральних правил, законів. Виникали професійні групи, які виконували насильницькі функції. В процесі економічного розвитку чисельність цих груп зменшувалась, оскільки вдосконалювалися знаряддя насильства. Розвиток суспільства досяг такої міри, що насильство із самозберігаючої функції окремої групи, держави ставить під загрозу і того, хто здійснює напад, і того, хто захищається. Насильство можна звести до таких форм: 1) індивідуальне; 2) міжгрупове (сім'я, партія, церква, армія, етнічна група, громадські організації); 3) внутрішньогрупове (закріплюється статутами, правилами, інструкціями, законами, традиціями); 4) міждержавне.

Що є суттю насильства? Насильство – спосіб розв'язання соціальних суперечностей, який призводить до матеріальних руйнувань і зміни духовного та фізичного стану людини або суспільства загалом. Об'єктом насильства може бути життя, тіло, майно, переконання, вільне пересування, а також свобода совісті. Засоби насильства – удари, погрози, маніпуляція свідомістю, заподіяння, смерть, каліцтва, ув'язнення, руйнування, конфіскація майна, обмеження пересування, осоромлення.

Насильство – спосіб розв'язання соціальних суперечностей, який не приводить до фізичного чи духовного знищення опонента. Засоби ненасильства – досягнення консенсусу, компромісу співробітництва. Ненасильство, як і всяка дія, має цілеспрямований характер. Найчастіше такою ціллю виступає соціальна справедливість. У деяких дослідженнях насильство пов'язують з несправедливістю, а ненасильство – із

“справедливістю. “Дійсну опозицію насильству і водночас єдиний адекватний засіб боротьби за соціальну справедливість становить ненасильство, яке переводить людські стосунки на нову основу – основу добра” [1; с.83]. Але соціальна справедливість є не тільки категорією етики. Вона має відношення до економіки, політики, права. Важко уявити реалізацію справедливості лише в сфері моралі без її ствердження в економіці, праві. Соціальна справедливість встановлює певну відповідність індивідів і соціальних груп стосовно різних сторін суспільного життя. Така відповідність існує між правами і обов’язками, працею і винагородою, злочином і покаранням.

Соціальна справедливість не зводиться лише до ненасильства. Коли ми вважаємо, що демократична організація суспільства відповідає справедливим принципам, то це не означає, що в ньому відсутнє насильство. Адже і в демократичному суспільстві застосовується насильство проти законів. Зрозуміло, що більшість громадян будуть вважати використання насильства в даному випадку справедливим. Отже, ми повинні абсолютизувати поєднання справедливості з ненасильством.

Знання і врахування детермінуючих факторів насильства і ненасильства дає змогу впливати на насильство і обмежувати його. Причини, які впливають на насильство і ненасильство можна поділити на об’єктивні та суб’єктивні. До об’єктивних причин належать: 1) якісні зміни в суспільстві; 2) суспільні потреби; 3) соціальні умови мікросередовища; 4) біологічні фактори; 5) випадковості.

До якісних змін належать війни, революції, впровадження нових норм власності, голод тощо. Війни і революції спонукають людей, які перебувають по різні боки барикад вдаватися до насильства, щоб вижити. Війни і революції пробуджують у людині примітивні інстинкти і впроваджують жорстокість у ставленні до ворога. Насильство “окультурнюється” і стає нормою життя. Найбільш сильні, мужні, сміливі, котрі вижили у війнах і революціях, отримують нагороди і служать зразком для інших громадян. Війни і революції не залишають осторонь людей і впливають на вибір ними насильства або ненасильства. За даними ООН, з 1990 по 1994 р.р. у 17 акціях з підтримки миру було задіяно 70 000 цивільних і військових осіб. У 1994 р., витрати на підтримку миру становили 3.3 млрд. доларів США. Світове співтовариство затрачає великі кошти, матеріальні ресурси, утримує армії на те, щоб поставити насильство під контроль.

Голод – це насильство над людиною внаслідок стихійного лиха або свідомого проведення політики. Голод в Україні 1993 р. був результатом свідомої насильницької економічної політики. Голод як насильство породжував нове насильство – канібалізм. У таких випадках, коли людина не

має достатньої кількості їжі, вона більше схильна до порушення законів, моральних норм і правил поведінки в суспільстві.

Другим детермінуючим фактором насильства і ненасильства виступають суспільні потреби як духовного, так і матеріального порядку. Для забезпечення стабільності самого суспільства необхідна певна кількість людей, котрі будуть виконувати ті чи інші функції. Суспільство пропонує людині зробити вибір між існуючими різноманітними професіями, політичними партіями, громадськими об'єднаннями, духовними цінностями. Коли людина обирає професію військового чи охоронця правопорядку, то вона зобов'язана використовувати насильство відповідно до законів, що регламентують насильство. Для тих, хто незалежно від професії дотримується вчення свідків Єгови, адвентистів, баптистів, ненасильство – основний принцип життя.

Третім фактором, який впливає на насильство і ненасильство, є соціальні умови мікросередовища. До даних соціальних умов належать сім'я, школа, армія, релігійна конфесія, неформальні об'єднання, житлові умови, наявність або відсутність роботи, урбанізація, міграція. До цієї ж групи належить споживання алкоголю, наркотиків, проституція. Всі ці фактори не однаковою мірою впливають на вибір насильства або ненасильства, або залежно від конкретної ситуації на перше місце виходить один або декілька факторів.

Четверту групу детермінуючих умов становлять біологічні фактори – здоров'я, екологічні умови, вік, стать, період року, клімат. Ще в 20-х роках ХХ ст. було помічено, що війни та революції відбуваються в період інтенсивних процесів на Сонці. На сьогодні розробляється концепція біоритмів, яка встановлює зв'язок між процесами в природі, суспільстві і людському організмі. Схильність людей до насильства пояснюється також і біохімічними розладами, але потрібні подальші дослідження в цьому напрямі.

Всі розглянуті причини з необхідністю діють на вибір насильства або ненасильства. У суспільному розвитку, крім необхідності, діють ще випадковості. До випадковостей ми відносимо пожежі, землетруси, повені, аварії на транспорті, аварії на атомних станціях. Випадковими можуть розглядатися також отримання певної інформації, знайомство з тією чи іншою людиною, які впливають на вибір насильства чи ненасильства.

Крім об'єктивних факторів, існують ще й суб'єктивні – ідеологічні, моральні, емоційно-психологічні. До суб'єктивних детермінант належать воля, цілі, що висуває людина, усвідомлення індивідуальних і суспільних потреб, переконання, упередженість, совість, здібності, мотиви. Коли людина має на мету досягти успіху та слави (у військовій, політичній, науковій сфері

та ін.), то це передбачає наявність у неї певних здібностей, моральних принципів, знання суспільних потреб. Домогтися слави й успіху можна за допомогою насильства або ненасильства. В свою чергу слава й успіх можуть використовуватися для насильства або ненасильства. Упередженість, шаблонність мислення також можуть бути причиною насильства.

Суб'єктивні фактори не діють самі собою, а лише у зв'язку з об'єктивними. Взаємодія суб'єктивних і об'єктивних факторів має суперечливий характер – стихійний або свідомий чи комбінація свідомого і стихійного. Оскільки людина усвідомлює дію об'єктивних і суб'єктивних причин насильства і ненасильства, то можна говорити не тільки про детермінацію, а й про самодетермінацію. Наділена свободою людина, яка може зробити вибір між насильством і ненасильством і усвідомлює результати власних дій є самодетермінуючою істотою. Самодетермінація засвідчує те, що людина не просто враховує і реагує на причини насильства і ненасильства. А сама будує стосунки з іншими людьми на принципах насильства або ненасильства, здатна до побудови і реалізації проекту ненасильницького розвитку суспільства.

Саме відмова від насильства, перехід до ненасильницького типу розвитку може забезпечити подальший розвиток людства. Звичайно, перехід від насильства до ненасильства не є одноразовою подією. Він потребує значних зусиль як від окремої людини, так і від суспільства загалом. На нашу думку, в процесі проходження суспільства від насильства до ненасильства значне місце належить культурі. Вона виникла як засіб виживання людини у боротьбі з природою і повинна також стати засобом самозбереження людини. Культура є сферою, де формуються ціннісні уявлення й ідеали. Ведеться пошук сенсу життя. І сьогодні необхідно визнавати та свідомо орієнтуватись на ненасильницьку модель розвитку суспільства. Ідея ненасильства буде детермінувати і визначати вибір кожною людиною ціннісних орієнтацій. Ненасильство як цінність буде впливати на вибір інших цінностей. Ми називаємо культурою все те, що зроблено людиною. Але не все з культури буде сприяти ненасильству. Людство створило не лише Софіївський собор, а й концтабори, хімічну зброю та інші засоби знищення людей. Потрібно брати з культури те, що сприяє саморозвитку, самоствердженню людини, акцентувати на гуманістичному аспекті культури. Становлення ненасильницького суспільства значною мірою залежить від того, як людина засвоїла гуманістичні зразки поведінки, моральні й правові поняття, соціальні та культурні цінності. Необхідно, щоб гуманістичні зразки поведінки були не просто декларацією, а внутрішнім переконанням кожної людини.

Формування ненасильницького суспільства в умовах кінця ХХ ст. потребує нового гуманізму. Новий гуманізм повинен привести до зміни самої людини, розуміння того, що більшість проблем суспільства приховані в людині. Ауреліо Печчеї вважав, що новий гуманізм повинен характеризувати три аспекти: почуття глобальності, любов до справедливості та нетерпимість до насильства [3; с.214]. Необхідно відмовитись від насильства як способу розв'язання будь-яких проблем. Насильство повинно розглядатись як соціальна патологія, що потребує викорінення.

Ненасильницьке суспільство неможливе без демократичної форми правління. Демократія є такою процедурою рішень, яка захищає людей від зловживань владою, дає змогу усувати ненасильницьким шляхом недосконалий уряд, передавати мирним шляхом владу від уряду до уряду. Демократія – гарантія людської свободи і прав. Водночас навіть при демократичній формі правління не всі будуть задоволені демократією та намагатимуться критикувати її, вказуючи на недоліки. Але це не є недоліком самої демократії, а швидше виявом недосконалості тих людей, котрі живуть у цьому суспільстві та очолюють соціальні інститути. Демократія ж як форма правління дає змогу не тільки вдосконалювати роботу соціальних інститутів, а й здійснювати контроль за ними.

Демократія не виключає насильства. Вона потребує захисту від тих, хто прагне правління “сильної руки”, диктатора. При демократії дотримання законності, захист її свобод не обходиться без насильства. Але тут насильство є вимушеним заходом, а не правом життя.

Інші кроки, спрямовані на утвердження ненасильства – переадресування насильства. Це може виявлятися в стихійній формі – розбиванні вітрин магазинів, пошкодження телефонних автоматів, нівеченні транспорту тощо. Об'єктом насильства може бути державна символіка, пам'ятники політичним діячам, газети. Однак переадресоване насильство може бути й культурним фактором. До такої форми належить проведення різноманітних спортивних та мистецьких поєдинків, для яких існують певні обов'язкові норми і правила.

Наступним кроком трансформації насильства повинні бути співробітництво між людьми, особисті зустрічі. Лише так можна розвіяти міфи про масонів, хибність одних та істинність інших релігій. Ствердженню ненасильницьких стосунків між людьми сприяє і створення відкритих децентралізованих організацій. “Людина відчуває себе вільною, не пригніченою ієрархічною структурою, коли вона, по-перше, знає, що може в жодній із них не брати участі; по-друге, брати участь у багатьох і займати в кожній із них різний ієрархічний рівень; по-третє, вільно покидати будь-яку з

них; по-четверте, особисто організувати групу, що відповідає його уявленням про цілі, характер стосунків і особистий склад” [2;85].

Відмова від насильства сприяє формуванню позитивних установок у мисленні, адже наше мислення передуює нашим діям і створює обставини життя. Наше життя, як відомо, є тим, що ми думаємо про нього.

Попередній аналіз насильства і ненасильства дає змогу зробити такі висновки:

- ненасильницький спосіб розвитку суспільства – необхідна умова виживання людства;
- трансформація насильства в ненасильство можлива при використанні гуманістичного потенціалу культури;
- ненасильницьке суспільство неможливе без демократичної форми правління.

-
1. Гусейнов А. Насилие и перспективы общества// Философские науки. — 1991. — № 11. — С. 85-89.
 2. Дольник В.Р. Этологические экскурсии по запрещенным садам гуманитариев// Природа.-1993. — №1. —С. 72-85.
 3. Печчеи А. Человеческие качества. — М., 1985. — 310с.

V. Fourkalo

THE PROBLEMS OF VIOLENCE AND NON-VIOLENCE IN SOCIAL DEVELOPMENT AND THEIR DETERMINATIONS

The analysis of determining factors, forms, means, functions and contents of violence and non-violence is given in the article. The analysis of transforming violence into non-violence has been made. Special attention is paid to culture, humanism, democracy and cooperation as the factors of the formation of non-violent society. Non-violent society is a necessary condition of further development of mankind.